

УДК 347.238

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.3>*К. С. Бондаренко*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ

Постановка проблеми. У сучасній цивілістиці незважаючи на активне застосування альтернативних способів вирішення спорів (арбітраж, третейські суди, незалежна оцінка фактів, консиліація тощо) інститут медіації є досить новим для України, проте набуває стрімкої популярності. Також посиленою є увага сучасних науковців до доктринального визначення поняття «медіації» з урахуванням європейського та українського законодавства, її місця в системі наукових дисциплін. Разом з тим вже певний час не має консенсусної позиції щодо добору критеріїв їх визначення. І все ж для переважної більшості дослідників спільною ознакою для всіх визначень є мета медіації - вирішення сторонами спору за допомогою незалежної особи (медіатора) без звернення до юрисдикційного органу. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених безпосередньо принципам медіації та правовому статусу медіатора, деякі питання залишаються недостатньо дослідженими та потребують ґрунтовного вивчення. А нині вже стає загальноприйнятим підхід, що конфлікти є поширеним і необхідним аспектом соціальної взаємодії між людьми і це позитивно впливає на прийняття ефективних індивідуальних та колективних рішень у різних сферах. Також доведено існування тісного взаємозв'язку між конфліктом і співпрацею. Одночасно психологічні наслідки конфлікту можуть бути дуже різноманітними з негативним впливом на фізичне здоров'я його учасників, а також стосунки з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд комплексних досліджень медіації у правовій сфері провели такі вчені, як: О. Адамантіс, Г. Єрьоменко, С. Запара, А. Коренюк, Т. Подковенко. Мова йде відповідно про переваги та недоліки медіації, загальні перспективи розвитку медіації в Україні, особливості застосування медіації в системі ювенальної юстиції та впливу медіації на правову культуру суспільства. Окремих проблем медіації торкнулися у своїх працях Ю. Баулін, В. Гопанчук, І. Войтюк, В. Маляренко, В. Притика, В. Слома, Н. Шишка, Д. Яніцька та інші. Питання щодо конфліктологічної компетентності фахівців були предметом дослідження таких сучасних науковців як Т. Браницької, І. Ващенко, С. Гіренко, С. Калаур, М. Коростельова, О. Кузьміна та багатьох інших.

Метою статті є актуалізація додаткових ознак для з'ясування сутності медіації як альтернативного судовій системі способу вирішення спорів на основі фундаментальних принципів права, зокрема, впливу психологічних чинників на роботу медіатора. Також підсумком порівняльного аналізу та співставлення різних підходів до досліджуваного питання сформулювати практичні пропозиції щодо підготовки медіаторів з огляду на важливість їх майбутньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Серед альтернативних методів вирішення судових спорів належне місце набула процедура медіації, у рамках якої сторони намагаються досягти вирішення спору на основі фундаментальних принципів права. Процедура медіації здатна підвищити стан забезпечення права на справедливість, оскільки держава реально делегує певну частину своїх виключно публічно владних повноважень у сфері здійснення правосуддя недержавним суб'єктам, а саме сторонам спору та медіатору. Процедура медіації не може бути застосована до трудових колективних спорів і також до спорів цивільного обігу, пов'язаних з економічно-господарською діяльністю, яка може торкатись законних прав та інтересів третіх осіб.

Сучасні методи та практичні рекомендації щодо процедури медіації для вирішення конфліктних ситуацій передбачають звернення до медіатора-фахівця, який виступає посередником у вирішенні конфлікту між сторонами та однаково підтримує обидві сторони конфлікту і практично допомагає їм знайти компромісне рішення.

Процес удосконалення медіації не можливий без чіткого розуміння її змісту та визначення основних засад. Конституційні засади є фундаментом формування принципів медіації, а принципи Конституції України визначають рамки її удосконалення. На думку О. Назарова, опрацьовані наукові джерела свідчать, що існує ще ряд не закріплених законодавчо принципів, які лежать в основі медіації та потребують вивчення та унормування, зокрема, транспарентність, відповідальність сторін медіації, гнучкість, неформальний характер процедури примирення, змагальність [1, с. 27].

Представники юриспруденції зазвичай розглядають медіацію як процедуру вирішення спору із залученням медіатора для досягнення сторонами мирного та взаємовигідного розв'язання спору. Так В. М. Слома виокремлює принципи здійснення медіації, зокрема, добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, рівність прав сторін медіації. Також підтримується автором визначення принципу медіації як «вихідні і визначальні засади, керівні положення та правові ідеї, що виступають основою для здійснення процедури медіації і спрямовані на ефективне розв'язання конфлікту між сторонами та досягнення позитивного результату» [2, с. 90–91].

Вітчизняний та міжнародний досвід свідчить, що запровадження альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових конфліктів та спорів. Більше того, на сьогодні система правосуддя в Україні має низку істотних недоліків: значна завантаженість судів, тривалість судового процесу, проблемність механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, гласність судового розгляду, що призводить до розголошення конфіденційної інформації, значні судові витрати [3, с. 92].

Сучасній правовій доктрині характерна строкатість поглядів щодо сутності поняття «медіація». Так С. Запара характеризує медіацію як процес вирішення конфлікту, в якому медіатор сприяє сторонам досягти угоди щодо врегулювання спору (конфлікту) у порядку, строки, у межах, визначених законом та цивільно-правовим договором [4, с. 83]. На думку Т. Подковенко, медіацію слід характеризувати «не тільки як соціальний феномен і відносно самостійний інститут

врегулювання конфліктів, але і як систему цілеспрямованих, планованих комунікативних дій, зумовлених потребами індивідів, їх соціально-психологічними особливостями та інтересами, з метою спільного вирішення спорів і досягнення взаємоприйнятного рішення і, що важливо, продовження партнерства» [5, с. 15]. Н. Шишка ж вважає, що медіація - це «альтернативна форма вирішення спору, тобто певний структурований переговорний процес, в якому сторони за допомогою нейтральної та неупередженої сторони - медіатора (посередника) добровільно і самостійно мають намір досягти мирного врегулювання їхнього спору» [2, с. 90].

Феномен медіації, зокрема, її генеза та сутність, розкривається у юридичних, філософських, політологічних, соціологічних, лінгвістичних, конфліктологічних, психологічних дослідженнях, причому цей перелік є відкритим. На теоретичному науковому рівні медіація може сприйматися як така, що перебуває на межі соціальних та гуманітарних наук, між правом та психологією.

На думку Т. О. Часової медіаційна процедура може претендувати на виклик правовій системі України, адже процес її адаптації до національного законодавства тривав не один рік і мав своїм результатом - закріплення у Законі України «Про медіацію» можливості врегулювати спір до передачі його до суду, унормуванням структури проведення медіаційної процедури та статусу медіатора як посередника у вирішенні спору, що є одним з проявів своєчасного реагування правової практики на запити сучасного світу [6, с. 153].

Такі виклики часу по відношенню до юридичної професії потребують визначення нової ролі всіх її представників, тим самим модифікації існуючої традиційної системи вирішення спорів.

Авторами підручника «Медіація у професійній діяльності юриста» (за ред. Н. М. Крестовської, Л. О. Романадзе) у розділі V з компетентностей медіатора окремими підрозділами виокремлено та ґрунтовно висвітлено «конфліктологічну», «комунікативну», «процедурну», «рефлексивну» та «правову» компетентності медіатора [7, с. 190-209], що переконливо засвідчує важливу роль психологічних чинників у медіації та певною мірою навіть їх домінуючу позицію стосовно інших, зокрема, правових.

Важливість психологічної складової у роботі медіатора, наприклад, втілена в австрійському законі «Про медіацію». Так, у ході професійної підготовки медіатори вивчають рефлексивно-психологічні механізми та методи роботи. З метою підвищення ефективності роботи медіатора проводяться дослідження також і в сфері психолінгвістики, а основи психолінгвістики зазвичай входять до змісту програм з підготовки медіаторів, адже фахове використання та розуміння психологічних і лінгвістичних особливостей мови сторін спору та медіатора є суттєвим фактором успішного результату медіаційної процедури.

Для психологів та конфліктологів характерний підхід сприйняття медіації як комунікації, що обтяжена негативними емоціями сторін спору та спрямована на вирішення конфлікту. І тому у їх дослідженнях значна увага приділяється ефективності та методиці роботи медіатора, який працює саме зі сторонами спору, організовує та скеровує комунікацію між ними, а це потребує розуміння людської психіки, природи людських емоцій та сприйняття реальності тощо.

Під час процедури медіації ймовірно виникнення емоційних ситуацій, і медіатор має ефективно керувати цими емоціями, щоб забезпечити конструктивний процес вирішення конфлікту. Тобто управління конфліктами вимагає як володіння певними знаннями та технічними навичками, так і розуміння людської поведінки та її психологічних механізмів.

Беззаперечний факт, що в сучасному суспільстві «конфлікт» має психологічні наслідки, які можуть негативно впливати на психічне та емоційне благополуччя його учасників, зокрема, викликати стрес, депресію, тривогу, втрату впевненості, занижену самооцінку. І важливо розуміти те, які психологічні наслідки переживають учасники конфлікту, і як це впливає на їхнє психологічне самопочуття [8, с. 49]. Тому розвиток конфліктологічної компетентності є необхідним у професійному зростанні фахівця-медіатора для забезпечення ним результативності співпраці у будь-якій сфері та стабільного психологічного самопочуття сторін.

Медіація з точки зору психології передбачає здебільшого роботу з конфліктами, які знаходяться в емоціональній сфері, а не формально-правовій. Медіація допомагає вирішити конфлікт за умов, коли сторони спору не в змозі вести продуктивний діалог. Конфліктологія найчастіше розглядає медіацію як цілеспрямоване втручання, яке спочатку послаблює конфлікт, потім створює підґрунтя для прийняття зважених рішень і, нарешті, вирішення проблеми.

Переважну більшість дослідників процедури медіації об'єднує підхід, що підготовці медіаторів доцільно приділяти більш значну увагу, оскільки передбачена Законом України «Про медіацію» [9] базова підготовка медіаторів, яка здійснюється за програмою тривалістю не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання не відповідає сучасним викликам часу. Програма базової підготовки медіатора потребує посилення теоретичної підготовки і відпрацювання практичних навичок, повинна стати більш тривалою у часі на кшталт стажування під час отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, яке триває пів року. Ймовірно доцільним було б і впровадження у фахову підготовку юристів та психологів у вищих навчальних закладах тематичних курсів, які б стали підґрунтям формування компетентностей майбутніх медіаторів.

Висновки. Сьогодні є певні підстави для розгляду та сприйняття медіації як нової предметної області знань, оскільки загальна тенденція до професіоналізації різних сфер, де наявне експертне знання, зумовила те, що медіація в ситуації конфлікту відділилася та позначилася як новий професійний напрям позасудового вирішення правових спорів, незважаючи на те, що формувалася як міждисциплінарна область на межі певних дисциплін та запозичила від яких науково-понятійний апарат та загальнонаукові підходи. Також вирішення питання врахування психологічних чинників в роботі медіатора потребує відповідальної нормотворчої роботи та належного науково-теоретичного, практичного та методичного забезпечення у процесі підготовки фахівців медіаторів.

Література

1. Назаров О. А., Деркач В. В. Конституційні принципи медіації в законодавстві України. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. 2023. № 4. С. 24–29.
2. Слома В. М. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 4 (36). С. 89–93.
3. Мазараки Н. А. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. Вип. 1. С. 92–100.
4. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. Вип. 3. С. 83–85.
5. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 11–16.
6. Часова Т. О. Медіація як виклик сучасної правової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 1. С. 153–155.
7. Білик Т. В., Гаврилюк Р. М., Городиський І. О. та ін. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник за ред. Н. М. Крестовської, Л. О. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
8. Логутіна Н. Медіація як засіб розвитку конфліктологічної компетентності управлінців: психологічний аспект. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Вип. 1. 2024. С. 47–52.
9. Про медіацію : Закон України від 15.12.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 14.10.2024).

Анотація

Бондаренко К. С. Психологічні та юридичні особливості запровадження процедури медіації. – Стаття.

У статті досліджено проблемні аспекти з'ясування сутності медіації як альтернативного судової системи вирішення спорів на основі фундаментальних принципів права як відносно нового механізму розвантаження державної системи судочинства та удосконалення правової культури громадян. Акцентовано увагу на психологічних чинниках забезпечення ефективності медіаційної процедури та фахової діяльності медіатора, системності зусиль щодо належної його підготовки, зокрема, «конфліктологічної», «комунікативної», «правової» та інших компетентностей. Виокремлено психологічні аспекти застосування медіації як ефективного інструменту управління конфліктами та значення конфліктологічної компетентності для більш глибокого розуміння взаємозв'язку медіації та психологічного інструментарію фахівця-медіатора. Проаналізовано існуючі підходи українських та зарубіжних фахівців-цивілістів до вирішення цих питань, які в певній мірі є різноплановими. Актуалізовано питання підготовки спеціалістів-медіаторів на базі існуючої системи ВНЗ, використання потенціалу існуючого закордонного досвіду та набутого досвіду фаховими юристами-практиками національної системи судочинства. Виокремлено медіацію як особливий зі специфічними рисами спосіб врегулювання конфліктів та спорів, що мають місце в різноманітних правовідносинах та спільну ознаку більшості визначень медіації, зокрема, мета процедури - вирішення сторонами спору за допомогою незалежної особи (медіатора) без звернення до юрисдикційного органу. На основі загальноновживаного підходу, що конфлікти є поширеним і необхідним аспектом соціальної взаємодії між людьми і мають потенціал позитивного впливу на прийняття індивідуальних та колективних рішень у різних сферах доведено існування тісного взаємозв'язку між конфліктом і співпрацею. Одночасно наголошено на необхідності врахування різноманітних психологічних наслідків конфлікту, які можуть вплинути на фізичне здоров'я його учасників та їх психологічне благополуччя, на стосунки з іншими людьми та системності зусиль щодо мінімізації цього негативу.

Ключові слова: медіація, медіатор, медіаційна угода, посередництво, сторони медіації, конфліктологічна компетентність, комунікаційні навички.

Summary

Bondarenko K. S. Psychological and legal peculiarities of the mediation procedure. – Article.

The article examines the problematic aspects of clarifying the essence of mediation as an alternative dispute resolution to the judicial system based on the fundamental principles of law, as a relatively new mechanism for unloading the State judicial system and improving the legal culture of citizens. The author focuses on the psychological factors of ensuring the effectiveness of the mediation procedure and professional activities of a mediator, and the systematic efforts to properly prepare him/her, in particular,

“conflict,” “communication,” “legal” and other competencies. The author highlights the psychological aspects of mediation as an effective tool for conflict management and the importance of conflict competence for a deeper understanding of the relationship between mediation and the psychological tools of a mediator. The author analyzes the existing approaches of Ukrainian and foreign civilian specialists to addressing these issues, which are to some extent diverse. The article also highlights the issues of training of mediation specialists on the basis of the existing system of higher education institutions, and the use of the potential of existing foreign experience and the experience gained by legal practitioners of the national judicial system. The author distinguishes mediation as a special method of resolving conflicts and disputes arising in various legal relations with specific features and a common feature of most definitions of mediation, in particular, the purpose of the procedure is to resolve a dispute by the parties with the help of an independent person (mediator) without recourse to a jurisdictional authority. Based on the commonly accepted approach that conflicts are a widespread and necessary aspect of social interaction between people and have the potential to positively influence individual and collective decision-making in various fields, the author proves that there is a close relationship between conflict and cooperation. At the same time, the author emphasizes the need to take into account the various psychological consequences of the conflict that may affect the physical health of its participants and their psychological well-being, as well as their relationships with other people, and the systematic efforts to minimize this negative impact.

Key words: mediation, mediator, mediation agreement, mediation, parties to mediation, conflict competence, communication skills.